

УДК 347.9:342.565.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.42>

ВПЛИВ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА РЕАЛІЗАЦІЮ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ: ОКРЕМІ ПРАВОЗАСТОСОВЧІ ПИТАННЯ

Данко В.Й.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
юридичний факультет
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Данко В.Й. Вплив рішень Конституційного Суду України на реалізацію норм Цивільного процесуального кодексу: окремі правозастосовчі питання.

Вказується, конституційна юрисдикція посідає важливе місце в системі національного правового механізму, покликаною забезпечувати реалізацію принципу верховенства права. Одним із її основних завдань є вплив на процес тлумачення та застосування норм процесуального законодавства, зокрема положень Цивільного процесуального кодексу України. Водночас в українській правовій доктрині досі відсутнє чітке концептуальне розуміння правового статусу рішень Конституційного Суду України як джерела цивільного процесуального права, що призводить до труднощів у їх узгодженому і стабільному застосуванні на практиці.

У статті досліджено вплив рішень Конституційного Суду України на реалізацію норм Цивільного процесуального кодексу України. Визначено, що хоча сам ЦПК формально не зобов'язує суди враховувати правові позиції Конституційного Суду, з огляду на положення Конституції України та принцип верховенства права, такі рішення мають обов'язкову силу у правозастосовчій діяльності. Акцентовано на тому, що рішення органу конституційної юрисдикції, особливо у справах щодо офіційного тлумачення норм процесуального права, значно впливають на забезпечення доступу до правосуддя, гарантії апеляційного і касаційного перегляду, підсудність справ тощо.

У процесі аналізу наведено низку прикладів з рішень Конституційного Суду України, зокрема щодо оскарження ухвал суду, повороту виконання судових рішень, захисту прав у соціальних справах, тлумачення процесуального статусу допоміжних приміщень у багатоквартирних будинках. Зроблено висновок, що правові позиції Суду є інструментом підвищення ефективності цивільного судочинства та захисту прав людини. Аргументовано, що ігнорування рішень Конституційного Суду призводить до правової невизначеності, неоднакової судової практики й звуження обсягу судового захисту.

Особливу увагу приділено розбіжностям у тлумаченні норм ЦПК на практиці, що потребує системної інтеграції конституційно-правових підходів у діяльність судів загальної юрисдикції. Автор обґрунтовує необхідність законодавчого врегулювання механізму імплементації рішень Конституційного Суду України в цивільному процесі як одного з ключових засобів забезпечення правової визначеності та доступу до правосуддя.

Ключові слова: Конституційний Суд України, цивільне судочинство, процесуальні права, офіційне тлумачення, судовий захист.

Danko V.Y. The impact of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine on the implementation of the norms of the Civil Procedure Code: selected issues of legal application.

It is noted that constitutional jurisdiction plays a crucial role in the national legal system aimed at ensuring the implementation of the rule of law. One of its main functions is to influence the interpretation and application of procedural legislation, particularly the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine. At the same time, Ukrainian legal doctrine still lacks a clear conceptual understanding of the legal status of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine as a source of civil procedural law, which complicates their consistent and stable application in practice.

This article explores the impact of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine on the application of the Civil Procedure Code. It is established that although the CPC does not formally oblige courts to follow the legal positions of the Constitutional Court, such decisions have binding force in legal practice, considering the provisions of the Constitution of Ukraine and the principle of the rule of law. The study emphasizes that the Court's decisions, especially in cases involving the official interpretation of procedural norms, significantly influence access to justice, appellate and cassation guarantees, and the determination of jurisdiction.

The analysis presents a series of examples from the Constitutional Court's jurisprudence, including cases on appeals against court rulings, restitution of enforcement, protection of rights in social disputes, and interpretation of the procedural status of ancillary premises in multi-unit residential buildings. It is concluded that the Court's legal positions serve as a tool to enhance the effectiveness of civil justice and human rights protection. It is argued that disregarding the Constitutional Court's decisions leads to legal uncertainty, inconsistent judicial practice, and a narrowing of judicial protection.

Special attention is given to discrepancies in the interpretation of the CPC norms in judicial practice, which calls for a systemic integration of constitutional legal approaches into the operation of courts of general jurisdiction. The author substantiates the need for legislative regulation of the mechanism for implementing the decisions of the Constitutional Court of Ukraine in civil proceedings as a key means of ensuring legal certainty and access to justice.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, civil procedure, procedural rights, official interpretation, judicial protection.

Постановка проблеми. Конституційна юрисдикція є невід'ємною складовою національного механізму забезпечення верховенства права. Одним із її ключових напрямів є вплив на тлумачення та застосування процесуального законодавства, зокрема норм Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК). Проте у вітчизняній правовій системі досі не сформовано чіткої доктрини, яка б визначала місце актів Конституційного Суду України в системі джерел цивільного процесуального права, що ускладнює їх послідовне застосування на практиці.

Складність полягає й в тому, що ЦПК України формально не передбачає прямого обов'язку судів керуватися рішеннями Конституційного Суду, хоча сама Конституція України, акти Верховної Ради, а також правові позиції Європейського суду з прав людини фактично зобов'язують до такого підходу. Відсутність законодавчо унормованого механізму імплементації висновків Конституційного Суду у цивільне судочинство спричиняє правову невизначеність для судів, сторін процесу і, врешті, для реалізації права на ефективний судовий захист.

Актуальність проблеми посилюється з огляду на те, що значна частина рішень Конституційного Суду України прямо стосуються тлумачення положень ЦПК — зокрема, щодо порядку апеляційного оскарження ухвал суду, підсудності соціальних спорів, тлумачення термінів та меж судової юрисдикції. Ці рішення не тільки спрямовані на подолання неоднозначностей у судовій практиці, а й безпосередньо впливають на обсяг процесуальних прав учасників цивільного провадження, що, у свою чергу, вимагає глибокого наукового аналізу та належної правозастосовної інтеграції.

Стан опрацювання проблематики. Питання ролі Конституційного Суду України в системі судової влади досліджували такі вітчизняні науковці, як Ю.Г. Барабаш, Д.М. Белов, В.О. Гергелійник, В.М. Кампо, О.В. Кравчук, З.І. Лунь, Р.С. Мартинюк, О.В. Марцеляк, О.В. Нікольська, В.Ф. Погорілко, Р.Р. Рева, С.В. Різник, М.В. Савчин, А.О. Селіванов, В.Є. Скомороха, І.Д. Сліденко, Т.М. Слінько, Є.В. Ткаченко, П.М. Ткачук, Ю.М. Тодика, М.В. Тесленко, М.В. Цвік, Т.О. Цимбалістий, В.Л. Федоренко, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук та ін., які акцентували на його унікальному статусі як органу, що формує правову доктрину та забезпечує конституційне тлумачення норм законодавства.

Метою цієї роботи є з'ясування правового значення рішень Конституційного Суду України для практики цивільного судочинства, аналіз їх впливу на тлумачення та застосування положень Цивільного процесуального кодексу України, а також визначення ролі конституційного правосуддя у гарантуванні процесуальних прав учасників цивільного провадження.

Виклад матеріалу дослідження. Згідно ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (далі – ЦПК) [1], завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту

порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. А відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК, Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу та Закону України «Про міжнародне приватне право». Однак, більшість засад здійснення цивільного судочинства закріплено в положеннях ЦПК й суди при здійсненні судочинства зобов'язані ним керуватись.

У самому ЦПК прямо не вказується про обов'язковість врахування положень рішень та правових позицій Конституційного Суду України, однак це впливає із суті актів Суду та вимог чинного законодавства, найголовніше – Конституції України.

З іншої сторони, встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане є підставою для перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами, як це передбачено у п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК.

Конституційним Судом України було вирішено декілька справ щодо визначення законності положень ЦПК та справ щодо офіційного тлумачення норм ЦПК. Наприклад, офіційне тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 ЦПК було дано Рішенням Конституційного Суду № 3-рп/2010 від 27.01.2010 року [2]. Підставою для розгляду справи згідно із статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» була наявність неоднозначного застосування положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України.

В аспекті конституційного звернення, Конституційний Суд України, вирішив положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України стосовно можливості апеляційного оскарження ухвали суду щодо видачі дубліката виконавчого листа у взаємозв'язку з положенням пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України необхідно розуміти як таке, що передбачає право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвалу суду першої інстанції як про видачу дубліката виконавчого листа, так і про відмову у його видачі.

Схожим є Рішення Конституційного Суду № 4-рп/2014 від 22.04.2014 року [3]. В аспекті конституційного звернення Конституційний Суд України вирішив положення пункту 10 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України необхідно розуміти так, що апеляційному оскарженню окремо від рішення суду підлягають ухвали суду першої інстанції як про внесення виправлень у рішення, так і про відмову у внесенні виправлень у рішення.

В даному Рішенні, Конституційний Суд підтверджує свою правову позицію прямим посиланням на формулювання в Рішенні у справі № 3-рп/2010 від 27.01.2010 року. Показовим Рішення Суду № 4-рп/2014 від 22.04.2014 року є ще й значною кількістю відсилок на міжнародні нормативні документи та практику Європейського Суду з прав людини, як на обґрунтування своїх правових позицій. Загалом, в зазначених вище випадках Конституційний Суд України безпосередньо впливає на обсяг процесуальних можливостей суб'єктів цивільного провадження, даючи офіційне тлумачення положень ЦПК.

Питання апеляційного оскарження рішень судів загальної юрисдикції стали предметом не однієї справи, яка була розглянута Конституційним Судом України. Так, у резолютивній частині Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011 [4], вказано, що в аспекті конституційного звернення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України слід розуміти так, що апеляційному оскарженню окремо від рішення суду підлягають ухвали суду першої інстанції як щодо повороту виконання судового рішення, так і про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання судового рішення.

Правове обґрунтування рішення у даній справі ґрунтується на попередньо висловлених правових позиціях Суду щодо можливості апеляційного оскарження ухвал за винятком випадків, коли таке оскарження заборонено законом (абзац сьомий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010), а також правовою позицією Конституційного Суду України, висловленою в Рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп, за якою суд не може відмовити у правосудді, якщо мають місце ущемлення прав і свобод громадян, інакше це буде порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене (пункти 1, 2 резолютивної частини).

Надзвичайно важливим щодо нормативних визначень обсягу підсудності за ЦПК та захисту прав громадян є Рішення Конституційного Суду № 19-рп/2010 від 09.09.2010 року. Справа стосувалась підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами, оскільки було внесено зміни до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) [5], згідно з якими розгляд спорів, пов'язаних із соціальними виплатами, здійснюється в порядку цивільного судочинства.

Як вказує Суд у мотивувальній частині Рішення, змінами до КАС України і ЦПК України порушено принцип спеціалізації в судочинстві та звужено раніше встановлені законом процесуальні права і гарантії особи, а механізм судового захисту її прав став менш ефективним і доступним. Таке твердження корелюється з правовою позицією Конституційного Суду України, за якою «звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена» (абзац четвертий підпункту 5.2 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005).

Відтак, з метою забезпечення захисту прав найменш соціально захищених громадян, Конституційний Суд України визнав незаконним віднесення так званих «соціальних» спорів до підсудності загальних судів у цивільне провадження, залишивши такі справи прерогативою адміністративного судочинства.

Вищевказані Рішення Конституційного Суду України стосуються вирішення питань процесуального права, однак орган конституційної юрисдикції «допомагає» належному праворозумінню і щодо положень матеріального права цивільних справ. Досить відомим та резонансним є Рішення від 2 березня 2004 року № 4-рп/2004. Суть справи полягає в тому, що суб'єкти права на конституційне звернення звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статей 1, 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду».

У конституційному зверненні йдеться, зокрема, про те, що положення пункту 2 статті 10 Закону по-різному застосовуються органами державної влади, в тому числі судами, та органами місцевого самоврядування. Так, окремі органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, а також деякі суди дотримуються точки зору, згідно з якою власники приватизованих квартир водночас є і співвласниками допоміжних приміщень багатоквартирного будинку (підвалів, горищ, сходів, колясочних тощо). Таке право у власників квартир, на їх думку, виникає з моменту приватизації житла, а тому без їхньої згоди не можна здійснювати будь-які юридичні дії щодо допоміжних приміщень (продавати, здавати в оренду, передавати у користування, перебудовувати тощо).

Інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, а також окремі суди виходять з того, що власники приватизованих квартир для набуття права спільної власності на допоміжні приміщення мають здійснити з цією метою ще й додаткові дії - створити товариство чи об'єднання співвласників багатоквартирного будинку і обов'язково вступити до нього, прийняти будинок на свій баланс, укласти договір з постачальниками комунальних послуг, сплатити збір за користування цими послугами, зареєструвати допоміжні приміщення в бюро технічної інвентаризації.

Таке розуміння і відповідно застосування цих положень Закону призвело, на думку суб'єктів права на конституційне звернення і конституційне подання, до порушення гарантованих частинами першою, четвертою статті 41 Конституції України прав громадян на здійснення ними права власності, а також права на його захист у судовому порядку (стаття 55).

Офіційне тлумачення Конституційного Суду України у даній справі значним чином покращило можливості захисту права спільної власності у багатоквартирних будинках та забезпечило можливість гарантованого судового захисту судами загальної юрисдикції від порушень права власності, зокрема зловживань одним із співвласників до інших співвласників майна у випадку спільного користування у багатоквартирних будинках.

Схожа позиція була використана Конституційним Судом України й у Рішенні від 09.11.2011 № 14-рп/2011, зокрема й те, що підтвердження права власності на допоміжні приміщення, кон-

структивні елементи будинків і зовнішнього благоустрою не вимагають додаткових дій із боку власників квартир, незалежно від способів отримання права власності на квартири (під час приватизації чи в разі здійснення цивільно-правових угод) – ухвала Господарського суду Рівненської області від 13 жовтня 2015 року [4]. А також те, що власники квартир дво- або багатоквартирних житлових будинків та житлових приміщень у гуртожитку, незалежно від підстав набуття права власності на такі квартири, житлові приміщення, є співвласниками допоміжних приміщень у будинку чи гуртожитку, технічного обладнання, елементів зовнішнього благоустрою – рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 9 листопада 2015 року [7].

Правова позиція Конституційного Суду України, згідно якої реалізацією права особи на судовий захист є можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій: перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007) є поширеною в актах судів загальної юрисдикції цивільної, господарської та адміністративної спеціалізації (зокрема, постанова Верховного суду України від 17 лютого 2016 року [8], постанова Вищого господарського суду України від 16 лютого 2016 року [9] тощо).

Досліджуваний органом конституційної юстиції обсяг процесуальних прав сторін, який знайшов своє відображення у судовій практиці судів загальної юрисдикції зазначено в Рішенні Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001 (справа щодо прописки), в якому аналізується поняття місце перебування фізичної особи, та відповідно можливості щодо звернення із позовом до такої особи. Так, в ухвалі Апеляційного суду Львівської області від 16 березня 2015 року [10] вказується: «суди також мають враховувати роз'яснення, що містяться в Рішенні Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001 (справа щодо прописки). Не є місцем проживання фізичної особи місце, в якому вона знаходиться під вартою у вигляді запобіжного заходу, місце, в якому особа відбуває покарання у виді позбавлення волі за вироком суду, місце, в якому особа знаходиться на стаціонарному лікуванні. Позови до таких осіб пред'являються за останнім місцем проживання до взяття під варту чи до поміщення до медичного закладу».

Висновки. Отже, Рішення Конституційного Суду України відіграють важливу роль у формуванні правозастосовної практики в цивільному судочинстві. Незважаючи на відсутність прямої вказівки у Цивільному процесуальному кодексі на обов'язковість врахування актів Конституційного Суду, практика свідчить про їх нормативну цінність та обов'язковість при тлумаченні й застосуванні процесуальних норм. Розглянуті нами окремі рішення не лише сприяють правовій визначеності, а й забезпечують ефективне здійснення права на апеляційне та касаційне оскарження, що є складовою права на судовий захист.

Аналіз деяких аспектів практики Конституційного Суду підтверджує, що будь-яке звуження прав і свобод, у тому числі процесуальних, має розглядатися як їх обмеження, що допускається лише у випадках, передбачених Конституцією. Суд неодноразово підкреслював неприпустимість порушення права особи на справедливий суд шляхом обмеження доступу до правосуддя чи ускладнення реалізації процесуальних прав, зокрема права на оскарження судових рішень.

Загалом, роль Конституційного Суду України у цивільному процесуальному праві не обмежується лише абстрактним конституційним контролем, а набуває прикладного значення через формування підходів до застосування конкретних норм процесуального та матеріального права. Це свідчить про актуальність інституційного діалогу між органами конституційної та загальної юрисдикції з метою підвищення ефективності судового захисту прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (із змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10>.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Рейніша Леоніда Валерійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 10 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України від 22 квітня 2014 року № 4-рп/. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-14>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного тлумачення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11>.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
6. Ухвала Господарського суду Рівненської області від 13 жовтня 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52303768>.
7. Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 9 листопада 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53372397>.
8. Постанова Верховного суду України від 17 лютого 2016 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56191547>.
9. Постанова Вищого господарського суду України від 16 лютого 2016 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55930257>.
10. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 16 березня 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43431685>.